

CUVÂNT ÎNAINTE

Etica și morala sunt permanente ale vieții spiritual-umane, dar, în condiții create prin revoluțiile de la sfârșitul anului 1989 din Centrul și Răsăritul Europei, ele sunt tot mai solicitate pentru a contura profiluri etico-morale potrivite cu noile răscruți apărute la intrarea în secolul al XXI-lea. De aceea, astăzi suntem obligați să revenim la fundamentele etice ale existenței omenirii pe care le-am pierdut în această perioadă de criză profundă pe care o traversează civilizația, pentru a rezolva problemele ce țin nu numai de guvernanta globală sau ocrotirea mediului ambiant, și inclusiv de dimensiunea morală a activității profesionale a juriștilor. Fenomenul în cauză este destul de actual, mai ales pentru țările ce au trecut de la totalitarism la democrație, precum România și Republica Moldova. Iată de ce este necesar a se aborda și trata în mod insistent problemele deontologiei profesionale, inclusiv cele ce se referă la activitatea profesională a juristului.

Deontologia profesională a juristului este o știință normativă, o filosofie practică ce trebuie studiată nu numai pentru a cunoaște ce este virtutea, ci mai ales pentru a face ca juriștii să devină virtuoși. Prin urmare, scopul deontologiei profesionale a juristului constă nu în furnizarea unui anumit bagaj de cunoștințe, ci în orientarea lui spre anumite valori și virtuți eterne, spre săvârșirea faptelor bune. Pentru ca deontologia juridică să devină utilă umanității, sunt necesare două premise: arta de a posedea și dirija pasiunile și dorința de a le îndrepta spre scopuri nobile. Semnele deontologiei, ca și cele ale grâului, încolțesc atunci când cad într-un sol fertil, iar în această privință, studierea ei în cadrul facultăților de drept reprezintă cea oportunitate care poate da rezultatele scontate.

Deontologia profesională a juristului, în general, și deontologia judiciară, în mod special, nu se substituie omului real în eforturile sale morale individuale, ea nu poate să anihileze responsabilitatea personalității pentru deciziile adoptate. Ele nu sunt un paravan după care să te poți ascunde, dar ele pot fi utile celor ce caută un anumit ajutor. Atunci când preceptele etice se materializează în activitatea morală a celor ce o studiază, deontologia profesională poate deveni militantă. În caz contrar, ea devine inutilă, produce numai iritare și necaz.

O mare parte din această lucrare este dedicată studierii aspectelor morale și problemelor deontologiei juridice în general și a celor ce se referă la deontologia judiciară în mod special, deoarece astăzi devine stringentă problema umanizării vieții noastre sociale și statale, a materializării valorii supreme declarate de *Constituția României* și *Constituția Republicii Moldova* – garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Activitatea profesională a juristului se referă la interesele și bunurile oamenilor, este adeseori legată de amestecul în viața privată a cetățenilor, de limitarea drepturilor și libertăților lor, de adoptarea unor decizii ce pot influența, în mod cardinal, destinul omului. În virtutea acestui fapt, există o necesitate stringentă de a forma la juriști o ținută morală care să se afle în conformitate cu cerințele societății democratice contemporane.

Putem constata cu părere de rău că, în spațiul românesc, există prea puține lucrări consacrate problemelor deontologiei juridice, mai ales cele ce se referă la etica judiciară. Lucrarea în cauză reprezintă o tentativă de a lichida anumite lacune în pregătirea specialiștilor din domeniul dreptului și a acorda ajutorul necesar studenților la însușirea deontologiei profesionale a juristului în conformitate cu experiența acumulată la predarea acestui obiect.

Totodată, ea poate contribui la însușirea mai profundă a conținutului acestei discipline, pentru ca, ulterior, cunoștințele să se transforme în fapte și acțiuni îndreptate spre a proteja drepturile și libertățile omului.

Prezentul manual nu ridică pretenții deosebite de „originalitate”. Ne-am străduit să sistematizăm și să reorganizăm teme și soluții existente care sunt elaborate sau numai intuite în deontologia profesională a juristului. Dacă pe parcursul lucrării au apărut în analizele noastre și elemente de „originalitate”, rămâne pe seama specialiștilor să le aprecieze. Ceea ce ne-a interesat în mod special a fost explicarea problemelor cu care se ocupă deontologia profesională a juristului și nu „originalitatea” sau „paternitatea ideilor”.

INTRODUCERE

Obiectul, funcțiile și problematica eticii și deontologiei profesionale a juristului

Planul:

1. Geneza și conținutul noțiunilor de „etică” și „morală”.
2. Dimensiunea morală a personalității și societății.
3. Particularitățile funcționării moralei în societate.
4. Nonviolența – „tabu” moral categoric.
5. Unitatea morală și diversitatea moravurilor.
6. Paradoxul evaluării morale și al comportamentului moral.
7. Noțiunea și tipurile deontologiei profesionale.
8. Natura și esența valorilor deontologice.
9. Norma morală în deontologie.
10. Principiile deontologiei.
11. Funcțiile eticii și deontologiei juridice.
12. Deontologia profesională a juristului, tip specific al deontologiei.

1. Geneza și conținutul noțiunilor de „etică” și „morală”. Obiectul eticii

Noțiunea de „etică” provine de la cuvântul grecesc *ethos* (morav, obicei, caracter). Inițial, prin acest termen se înțelegea locul obișnuit de trai, casa, locuința, cuibul păsărilor și vizuinile fiarelor. Ulterior, ea a început să însemne natura stabilă a unui fenomen, obicei, caracter etc.

Pornind de la cuvântul *ethos* cu sensul de caracter, marele filosof al Greciei Antice, Aristotel, a creat adjectivul *etic* pentru a desemna o clasă specifică de calități umane, numite de el „virtuți etice”. Aceste virtuți reprezintă, după Aristotel, niște facultăți ale caracterului, temperamentului omului, care mai sunt numite „calități spirituale”. Ele se deosebesc, pe de o parte, de afecte (ca facultăți ale corpului), iar pe de altă parte, de virtuțile diano-etice (ca facultăți ale minții). Spre exemplu, frica este un afect natural, memoria, o facultate a minții, iar cumpătarea, curajul, dărnicia – facultăți ale caracterului. Cu scopul de a reliefa totalitatea virtuților etice într-un compartiment separat al gnoseologiei și de a-l delimita într-un domeniu distinct al științei, Aristotel introduce în uz noțiunea de „etică”.

Urmărind scopul de a traduce exact noțiunea de „etică” din limba greacă în limba latină, Cicero, marele filosof al Romei Antice, a creat noțiunea de *moralis* (moral), de la latinescul *moris* (număr), cuvânt similar grecescului *ethos*. După cum am remarcat mai sus, *ethos* înseamnă „caracter, temperament, modă, obicei, croială a îmbrăcămintei”. Când scria despre filosofia morală, Cicero se referea la aceeași sferă a cunoașterii pe care Aristotel o numea „etică”.

În secolul al IV-lea d.Hr., în limba latină s-a încetățenit noțiunea de *moralitas* (morală), care era de fapt o analogie directă a noțiunii grecești de „etică”. În accepția inițială, în limbile europene ce s-au consolidat în Evul Mediu, termenii „etică”, „morală”, „moralitate” erau

utilizați ca sinonime, având același sens. În procesul dezvoltării ulterioare a culturii, odată cu elucidarea particularităților eticii ca domeniu al gnoseologiei, fiecare noțiune capătă treptat o semnificație proprie. Prin *etică* se subînțelege o ramură a cunoașterii, o știință aparte, iar prin *morală* (moralitate), obiectul de studiu al eticii.

Totodată, destui filosofi disting etica de morală în felul următor: morală se referă la comportamentul uman văzut prin prisma valorilor de bine – rău, drept – nedrept etc., iar etica studiază tot ceea ce include această arie a valorilor și normelor morale în acțiune. În limbajul obișnuit, cei doi termeni sunt adeseori interșanjabili – când descriem oameni pe care-i considerăm buni și acțiunile lor morale, corecte. De asemenea, termenii neetic și imoral sunt sinonimi atunci când descriem anumite persoane rele sau când spunem că acțiunile lor sunt imorale.

În istoria filosofiei au fost întreprinse un șir de tentative de a scoate la iveală distincțiile dintre noțiunile de „morală” și „moralitate”. Cea mai cunoscută dintre ele îi aparține lui celebrului filosof german Georg W.F. Hegel, care înțelegea prin *morală* aspectul subiectiv al acțiunilor întreprinse de oameni, iar prin *moralitate* – înseși acțiunile în desfășurarea lor obiectivă și deplină, adică *morală* reprezintă felul în care sunt percepute acțiunile de către individ în aprecierea lui subiectivă manifestată prin trăirea vinovăției, iar *moralitatea*, felul în care se manifestă în realitate faptele omului, în cadrul familiei, al poporului, al statului. Un alt filosof german, Wilhelm Wundt, referindu-se la distincția dintre moravuri și morală, în sensul aprecierii moravurilor în funcție de acordul sau dezacordul cu cerințele moralei, considera că morală este constituită din totalitatea principiilor, criteriilor sau valorilor după care considerăm o faptă ca bună sau rea ca vrednică de aprobat, de laudat și de promovat sau ca un lucru de dezaprobat, de disprețuit, de împiedicat.

Bernard Williams, celebrul specialist în problemele eticii, în lucrarea sa *Introducere în etică*, devenită o carte de căpătâi a studenților din întreaga lume, editată la Cambridge în 1972 și reeditată în scurt timp de zece ori, face o distincție tehnică între *morality* și *ethics*, cel de-al doilea cuvânt având un sens mai general, ce acoperă, în mare măsură, înțelesul în care utilizăm noi, de regulă, cuvântul „morală”. „Moralitatea”, în schimb, ar fi „un sistem special, o varietate particulară a gândirii etice”, „una care are o semnificație specială în cultura occidentală modernă; nota distinctivă a „subsistemului moralitate” e dată de „noțiunea specială de obligație pe care o utilizează” și de intenția „universală” pe care o posedă¹.

În tradiția culturală și lingvistică, prin *moralitate* se subînțeleg principiile fundamentale de comportare umană, iar prin *morală* – formele de comportare obișnuite. În acest sens, poruncile lui Dumnezeu țin de moralitate, iar povețele unui pedagog – de morală.

Totuși, putem constata că în majoritatea limbilor contemporane, în vorbirea curentă, cele trei cuvinte se utilizează, de obicei, ca sinonime și se înlocuiesc reciproc.

Pentru oamenii ce nu cunosc îndeaproape filosofia, cuvântul „etică” sugerează un ansamblu de standarde în raport cu care un grup sau o comunitate umană decid să-și reglementeze comportamentul, spre a deosebi ce este legitim sau acceptabil în urmărirea scopurilor lor de ceea ce nu este astfel. Se vorbește, în acest sens, de o „etică a afacerilor”, de o „etică juridică” sau de o „etică medicală”.

Nu întotdeauna noțiunea de „etică” trebuie asociată neapărat cu o activitate specifică. Sensul filosofic al termenului în cauză are evidente tangențe cu această accepțiune uzuală,

¹ B. Williams, *Introducere în etică*, Ed. Alternative, București, 1993, p. 5.

dar nu este identică cu ea. Ca orice altă preocupare filosofică, cercetarea etică vizează principiile fundamentale și conceptele de bază ce se regăsesc sau ar trebui să se regăsească în orice domeniu particular al gândirii și activității umane. Fiind o ramură a filosofiei, etica reprezintă un studiu teoretic. Prin aceasta, ea diferă de „etică” în sensul profan schițat anterior – orice cod etic, spre exemplu etica creștină, este menit a fi nu doar o expunere și analiză a anumitor doctrine teoretice, ci și o călăuză de viață practică. „Etica” filosofică și „etica” în sens nefilosofic au ca element comun obiectul lor. Filosofii moralei studiază tocmai acele sisteme ce urmăresc să călăuzească viața oamenilor ca oameni. Este totuși important să nu fie supralicitată, în acest context, deosebirea dintre profan și filosof: în situația în care omul de rând gândește critic despre propriile-i vederi morale sau despre cele ale altora, sau meditează asupra justificării lor, sau le compară cu alte atitudini, rivale, el fiind în felul său un filosof al moralei.

În sens clasic, obiectivul eticii l-au constituit activități de acest gen. Speculația însă a trecut și dincolo de preocuparea directă pentru chestiuni pe care un nefilosof le-ar considera ca ținând de etică. Putem releva aici trei căi pe care se pot angaja filosofii, căi ce pot fi considerate drumuri magistrale în perimetrul eticii, dar care, într-un fel sau altul, tind să se îndepărteze de preocupările curente ale vieții morale.

1. Un etician se poate apleca asupra unui ansamblu de principii, virtuți și atitudini recunoscute de un grup uman sau de o instituție existentă, ansamblu ce nu este în chip primordial filosofic în virtutea faptului că are scopuri practice, și nu teoretice, spre a încerca să explice și să analizeze liniamentele lui morale de bază. În această categorie ar intra, bunăoară, orice critică a eticii creștine. Mai frecventă este situația în care un etician investighează o teorie morală inventată și modificată de alți filosofi. Aceștia fie au crezut că teoria lor explică mai bine decât orice altă doctrină prefilosofică ar fi făcut-o „care sunt în realitate lucrurile în care credem cu toții”, fie au susținut-o ca pe un ghid îmbunătățit al acțiunii practice. Cel mai elocvent exemplu de acest fel, cel puțin în tradiția filosofică anglo-saxonă, este teoria utilitarismului. Dintre toate concepțiile privitoare la modul în care un om trebuie să trăiască, aceasta e în prezent cel mai amplu discutată, analizată, criticată, atacată și apărată. Totuși, ea a fost creată în întregime de filosofi și nu are vreun grup sau vreo instituție proprie.

2. Realizând comparația dintre eticele specifice, cea a comerțului, a medicinei, a dreptului, ajungem la problema justificării. E de presupus că regulile valabile în aceste sectoare nu sunt arbitrare, instituite și susținute de bunul-plac al unei autorități capricioase. Spre a respinge o asemenea acuzație, un apărător al sistemului eticii medicale, spre exemplu, ar încerca să arate că regula în discuție este necesară în raport cu scopurile medicinei sau cel puțin utilă în acest sens. Astfel, el ar putea susține principiul confidențialității a tot ceea ce pacientul îi spune medicului în cabinetul de consultații, arătând că acest principiu creează pacientului un sentiment de încredere, care la rândul său îl predispune spre o mai mare onestitate, ceea ce înseamnă că medicul va primi în felul acesta mai multe date pe care să-și întemeieze diagnosticul. Acest mod de argumentare este acceptabil, deoarece există un scop general recunoscut al medicinei – prevenirea și vindecarea bolilor. Dacă am construi însă o argumentare similară în favoarea regulilor ce se aplică oamenilor nu într-o calitate sau alta, particulară, a lor, ci pur și simplu ca oameni, am avea nevoie și aici, în mod analog, de un scop îndeobște admis. Acest considerent i-a silit pe filosofii moralei spre speculații uneori foarte problematice. Condiția umană poate fi caracterizată în termenii unor generalități

privitoare la natura umană, la Dumnezeu și la relația sa cu omul sau la condițiile necesare ale vieții sociale. Oricare ar fi însă baza, vom încerca într-un fel sau altul să ne încredințăm că acești factori esențiali determină, într-un mod nu totdeauna evident, un scop sau un sens al vieții. De îndată ce este stabilit cu certitudine acest scop, orice principiu și virtute morală pot fi evaluate prin prisma contribuției pe care o aduc sau, eventual, nu o aduc, la atingerea lui. Devine astfel aproape inevitabilă trecerea de la investigarea moralei însăși la investigarea factorilor care o fac posibilă sau necesară.

Cele descrise până aici reprezintă așa-numita „etica normativă”. Aceasta constă în investigarea conținutului principiilor și virtuților morale și în justificarea lor prin raportare la condiția umană. În general, în acest tip de cercetări a constatat etica filosofică, până în secolul al XX-lea.

3. Există însă întrebări legate de morală ce nu vizează conținutul ei, în ele nefiind vorba nici despre valabilitatea sau nu a unor principii, nici despre felul în care trebuie să trăim. Sunt întrebări generate de nedumeriri în privința formei logice a moralei. Astfel, spre exemplu, problema obiectivității sau subiectivității judecăților morale și problema relației logice dintre credințele morale și cele factuale nu vizează direct conținutul vreunei forme particulare de viață morală reală sau imaginară, ci regulile logice generale ale oricărei morale sau ale oricărei argumentări morale, indiferent de ce anume urmărește ea să susțină sau să condamne. Acest tip de probleme diferă de cele din etica normativă și sunt caracterizate drept probleme metaetice. Evident că asemenea considerații metaetice sunt, în sens pur logic, anterioare celor ce țin de etica normativă. Spre exemplu, înainte de a fi decis dacă credințele morale reflectă un adevăr obiectiv sau sunt dependente de dorințele personale ale celor ce le împărtășesc, nu poți ști ce formă de argumentare este potrivită pentru susținerea sau respingerea unei credințe morale date. De fapt, nu poți ști măcar dacă este în general posibilă argumentarea rațională în chestiuni de morală. Astfel, mulți filosofi ai moralei din secolul al XX-lea – spre exemplu, George Moore, Charles Stevenson și Richard Hare – au susținut, uneori implicit iar alții explicit, teza că sarcina primordială a eticii este de a se ocupa de problemele metaetice, lăsând deschisă problema dacă mai târziu vor putea fi abordate și probleme mai de conținut ale moralei (cele ale eticii normative).

Așadar, etica este o știință filosofică ce studiază morala ca una dintre cele mai importante laturi ale existenței umane și sociale ce examinează esența, natura și structura moralei, este o sferă a cunoașterii, o tradiție intelectuală, iar morala sau moralitatea este ceea ce studiază etica, obiectul ei.

Gândirea etică s-a cristalizat în cadrul concepțiilor filosofice generale fie într-o formă dezvoltată, fie ca un sector relativ autonom al reflecției. Etica este o disciplină filosofică prin tradiția sau prin istoria ei exterioară, întrucât în baza oricărei concepții etice dezvoltate coerent stă, explicit sau implicit, o concepție generală asupra existenței. Ea este o disciplină filosofică și prin domeniul ei de referință, deoarece ea studiază relația dintre „faptele bune” și ceea ce este binele, având un demers sintetic și conceptualizat. Totodată, ca disciplină științifică, etica cercetează morala și moralitatea potrivit regulilor științifice de cunoaștere.

Astfel, etica este o disciplină filosofică prin tradiția și fundamentul ei teoretice, prin obiectul de studiu și rezultatele sale, prin demersul speculativ. În același timp, etica este și o disciplină științifică, ceea ce va fi demonstrat de noi când vom vorbi despre funcția ei cognitivă. Pe de altă parte, acest caracter va reieși din analiza propriu-zisă a moralei, efectuată pe tot parcursul lucrării în cauză.

În etică sunt elucidate două grupe de probleme: problemele teoretice propriu-zise, referitoare la natura și esența moralei, și problemele ce țin de felul în care trebuie să procedeze omul, de principiile și normele după care trebuie să se conducă în viață.

Totodată, astăzi are loc lărgirea câmpului eticii și a problematicii ei, pe motiv că noțiunea binelui se răsfrânge asupra interacțiunilor cu natura (etica ecologică), experimentele științifice (bioetica) care își centrează atenția asupra chestiunilor etice din diferite domenii: biologie, medicină, cibernetică, economie etc.

În sistemul eticii se elucidează domenii ca: *axiologia etică*, ce studiază problemele binelui și răului; *deontologia etică*, ce studiază problemele datoriei; *fenomenologia eticii*, ce studiază morala unei sau altei societăți sub aspect sociologic și istoric; *genealogia moralei*; *etica istorică*; *etica profesională* etc.

Pentru a se constitui, o știință are nevoie de anumite metode de cercetare care să ducă la rezultate adecvate realității pe care o cercetează. Pe parcursul dezvoltării eticii, un rol deosebit l-a jucat metoda speculativă care considera că legile morale sunt anterioare fiecărei generații de oameni – căreia i se înfățișează ca un imperativ –, iar aceștia le consideră ca fiind înăscute, imuabile, atribuindu-le adeseori o origine supranaturală. Însă neajunsurile acestei metode sunt evidente, deoarece ea separă morala de realitate. De aceea, un loc aparte îl ocupă metoda empirică. Cunoașterea moralei prin analiza faptelor de experiență poate conduce la formularea legilor cauzale ale moralității, consideră celebrul filosof român Dimitrie Gusti. De aceea, susține D. Gusti, în etică trebuie de plecat de la realitatea morală așa cum se prezintă ea, pentru a ajunge, prin explicații, la cunoașterea ideii de realitate. Ideea, fiind dinamică, se dezvoltă și tinde spre perfecțiune, astfel încât aplicarea acestei metode contribuie la revelarea idealului etic.

Totodată, D. Gusti caracteriza metoda eticii ca fiind formalistă, realistă și critică. În cercetarea fenomenelor morale, formalismul răspunde necesității de a surprinde esența moralității. În același timp, cercetarea științifică în etică constă în a analiza realității morale existentă prin observații, analiză etc. În loc de a specula asupra omului abstract, etica trebuie să caute să vadă ansamblul de prescripții și norme care constituie morala unei societăți, explicând cum se formează ele în funcție de alte serii de fenomene. Al treilea atribut al metodei etice prezentate de D. Gusti este spiritul critic conceput de el ca expresie de el ca expresie a unei continue autoverificări în procesul cercetării etice, permițând evoluția, transformarea metodei însăși în funcție de cerințele cercetării fenomenelor morale, eternizarea ei fiind respinsă.

Eticianul rus Oleg Drobnițkii, a formulat un șir de trăsături specifice ale moralei ca sistem de exigențe, prin intermediul cărora se realizează reglementarea normativă a comportamentului: a) este o reglementare neinstituțională; b) se bazează pe reprezentări conceptuale, ideale, spirituale; c) este mediată de rolul deosebit al conștiinței și, în particular, de motivațiile subiective; d) sancțiunile utilizate de morală sunt ideale după caracterul lor, iar motivele de activizare a ei sunt dezinteresate (în sensul prudentțial-pragmatic al cuvântului); e) exigențele morale reflectă contradicția dintre „ceea ce trebuie să fie” și „ceea ce este” și ele sunt orientate spre rezolvarea ei; f) reglementarea morală presupune autonomia personalității față de acțiunile empirico-extrinseci și de grup; g) capacitatea ei de autolegiferare; h) este o formă specifică a responsabilității personale; i) exigențele morale sunt universale, iar judecata morală este universalizată¹.

¹ Дробницкий, О.Г. *Понятие морали: Историко-критический очерк*. Москва: «Наука», 1974, p. 122.

În opinia eticianului german Franz von Kutschera, etica se împarte în trei compartimente: *etica descriptivă*, *etica normativă*, *metaetică*. *Etica descriptivă* include judecăți nenormative despre norme și valori, *etica normativă* (sau pur și simplu etica) include judecățile normative, iar *metaetica* include judecățile lingvistice și metodologice despre caracterul și argumentarea judecăților normative, se referă la fundamente și limite, adică la valori¹.

În structura moralei, de obicei, se disting următoarele elemente constitutive: *valorile morale*, *normele morale*, *principiile morale*, *criteriile morale*, *sentimentele și trăirile morale* etc.

Valorile morale, în opinia eticianului român Stelian Stoica, desemnează scopuri sociale și atitudini umane preferențiale: responsabilitate, echitate, demnitate, dreptate, libertate etc.². Aceste valori structurează, prin umanizare, sensul vieții.

După cum remarcă filosoful român Tudor Cățineanu, „*Normele morale* sunt propoziții sau enunțuri prescriptive, prin care se indică ce trebuie să facă sau să nu facă, respectiv cum trebuie să fie sau să nu fie subiectul conștient în situații repetabile, pentru ca manifestarea sau felul său de a fi să fie apreciate ca bune și nu ca rele”³. Totodată, eticianul german Brigit Förg susține că „norma morală este relația preferențială între valori și semnificații”⁴. Într-adevăr, norma este o valoare și toate obiectivele semnificative ale omului sunt valori. Însă valoarea morală, în sens strict, rămâne expresia obiectivă și obiectivată real a normei, care este un moment al moralei. Preceptele și normele morale călăuzesc conduita oamenilor, care își raportează astfel comportamentul la valorile morale de bine sau rău, din care decurge și definirea acestui comportament ca moral sau amoral. Normele morale sunt înzestrate cu sancțiuni de aceeași natură. Ele pot fi extrinseci subiectului și reprezintă o reacție a colectivității față de fapta amorală și, în această circumstanță, avem de-a face cu forme diferite de manifestare a oprobriului public, sau pot fi intrinseci, din sfera conștiinței subiectului, acestea fiind cele mai puternice și eficiente, sub forma de regrete, păreri de rău, muștrări de conștiință sau scrupule de conștiință.

Normele morale pot avea un caracter concret sau unul general, iar caracterul lor general exprimă esența sistemului moral și reflectă idealul comunitar la un moment istoric dat. Spre deosebire de normele juridice, care sunt legate de anumite particularități de formă, conținutul normelor morale se adăpostește sub învelișul unor idealuri, principii, obiceiuri care reprezintă conținuturi mai generale. Și aceste forme ale conștiinței morale au comandamente, prescripții, îndeplinesc funcții reglementatoare fără a avea, nemijlocit, caracterul unei reguli, susține T. Huszár⁵.

Normele morale au o structură formală, care se constituie din două elemente fundamentale, cristalizate lexical în două expresii tipice: expresia calitativă și expresia imperativă. Elementul calitativ indică ce anume trebuie „să faci” sau cum trebuie „să fii”, iar elementul imperativ este conținut în formularea „trebuie”. Imperativul poate lua două forme de expresie: una pozitivă („trebuie”), care poate fi activă și stimulativă, și alta negativă („nu trebuie”), care poate fi restrictivă, inhibitivă, coercitivă. Din această cauză, morala, în sens larg, e structurată valoric contradictoriu: din valori care sunt recomandate („trebuie”) și

¹ F. von Kutschera, *Fondamenti dell'Etica*, Ed. F. Angeli, Milano, 1991, pp. 49-54.

² S. Stoica, *Prelegeri de etică*, vol. 1, Ed. Universității din București, București, 1974, p. 79.

³ T. Cățineanu, *Elemente de etică*, vol. I. *Faptul moral*, Ed. Dacia, 1982, Cluj-Napoca, p. 87.

⁴ B. Förg, *Moral und Ethik der PB*. Vs Verlag, 2004, p. 14.

⁵ T. Huszár, *Morala și societatea*, Ed. Politică, București, 1967, p. 103.

non-valori (sau pseudovalori), care sunt interzise („nu trebuie”). Simultan, interdicția „nu trebuie” nu înseamnă ceva care e interzis, deoarece interzis înseamnă „trebuie să nu (...)”.

În același timp, imperativul în cele două forme de expresie nu posedă o semnificație valoric morală intrinsecă, din motiv că imperativul „trebuie” – „nu trebuie” poate angaja și angajează în viața reală orice acțiune, orice fel de a fi. Imperativul are și grade intrinseci de intensitate. În limba română, expresiile „trebuie” – „nu trebuie” posedă un caracter constrângător, indiferent dacă factorul de constrângere vine din interiorul sau din exteriorul conștiinței morale sau din ambele părți. Dar limba română a mai structurat două imperative, cărora Constantin Noica le consacră o analiză magistrală: „se cade” – „nu se cade”; „se cuvine” – „nu se cuvine”¹. Aceste imperative pot fi formulate din exterior și angajează liber conștiința morală din interiorul ei, iar mai apoi aceste imperative au o semnificație morală intrinsecă.

Normele morale sunt clasificate, de regulă, în trei tipuri: generale, particulare și speciale. *Normele generale* (sau universale) sunt proprii tuturor colectivităților umane, ele au o mare durabilitate în timp și reglementează toate tipurile de relații și de activități umane, structurând nucleul etosului uman. După cum am încerca să enumerăm aceste norme în expresia pozitivă, atunci ele ar fi: „Fii sincer!”, „Fii cinstit!”, „Fii demn!”, „Fii curajos!”, „Fii generos!”, „Fii recunoscător!”, „Fii loial!”, „Fii bun!”, „Fii drept!”, „Ajută-ți aproapele!”, „Respectă-ți părinții!”, „Crește-ți copiii așa cum se cuvine!”, „Respectă-ți întotdeauna promisiunile!” etc.

Normele particulare sunt normele ce se adresează unor tipuri sau colectivități determinate, ele posedă o anumită variație în timp, reglementând tipuri de relații sau activități umane particulare. În cadrul lor se înscriu normele privind viața de familie, normele morale ale muncii, normele privind diverse activități profesionale, care își elaborează „etici” particulare: „etica” muncii științifice, „etica” medicală, „deontologia” juridică, „etica” pedagogică etc.

Normele speciale se adresează unor grupuri restrânse sau vizează relații și manifestări cu totul specifice sau ocazionale. Spre exemplu, normele cavalerismului, normele vieții de la curțile nobiliare sau împărătești, normele de protocol, normele de comportare civilizată în lume și societate.

Așadar, *normele morale sunt normele sociale ce reglementează comportamentul omului în societate, atitudinea lui față de alți oameni, față de societate și față de sine însuși*. Respectarea lor este asigurată de forța opiniei publice, de convingerile intrinseci ale personalității ce se întemeiază pe reprezentările adoptate de societate cu privire la bine și rău, echitate și inechitate, virtute și viciu etc.

Prin *principiile morale* înțelegem „un temei al sistemului normativ și totodată o modalitate de coordonare a normelor morale, a unui sistem de norme morale sau a unui grup de norme morale”².

În etică se disting principiile fundamentale generale și principiile particulare. De obicei, sunt elucidate trei principii morale fundamentale: principiul renunțării, principiul individualismului și principiul colectivismului.

Principiul renunțării este propriu mai multor tipuri istorice de morală: moralei budiste, moralei stoice, moralei creștine, mai ales în forma ei originară. Acest principiu presupune

¹ C. Noica, *Rostirea filozofică românească*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1970.

² T. Cățineanu, *op. cit.*, p. 107.

renunțarea la ordinea reală și la cea normativ-valorică a colectivității. În virtutea acestei renunțări, sistemul normativ nu este nici respectat pozitiv și nici nu este contrazis pozitiv, el este evitat prin evadarea din el într-o altă ordine, care nu ține de lumea aceasta.

Principiul individualismului este propriu diverselor forme istorice ale moralei, fiind un principiu al rațiunii de afirmare a individului împotriva colectivității.

Principiul colectivismului este preceptul oricărei morale și a moralității, deoarece omul este o ființă socială, el trăiește în colectiv și în diverse forme de comunitate umană. Coerența și stabilitatea într-o colectivitate nu sunt posibile fără respectarea de către toți a unui minim de cerințe morale ale vieții în comun și fără funcționarea opiniei de grup, care asigură integrarea indivizilor în viața colectivă și corectarea comportamentelor inadecvate.

Principiile morale reprezintă formele de exprimare a cerințelor morale care dezvăluie, în linii generale, conținutul moralității ce există într-o societate sau alta. Ele exprimă cerințele fundamentale ce se referă la esența morală a omului, la caracterul relațiilor dintre oameni și determină direcțiile magistrale ale activității oamenilor, ele devenind astfel o bază a normelor concrete de conduită.

Printre principiile morale generale pot fi remarcate: *umanismul* – recunoașterea omului ca valoare supremă; *altruismul* (de la lat. *alter*, „altul”) – slujirea dezinteresată a aproapelui, orice acțiune ce este folositoare altuia, iar nu celui care o îndeplinește; *mila* – iubirea compătimitoare și activă ce se exprimă prin tendința de a-l ajuta pe fiecare om căruia i s-a întâmplat o nenorocire; *renunțarea la individualism* (la opunerea individului societății, și la manifestarea de egoism) – acordarea priorității intereselor personale în detrimentul intereselor tuturor.

În afară de principiile ce caracterizează esența moralității, există și principii morale particulare care se referă la modalitatea de îndeplinire a cerințelor morale. Astfel de principii sunt: *conștiinciozitatea și formalismul, fetișismul, fatalismul, fanatismul, dogmatismul* etc. Aceste principii formale nu determină conținutul normelor concrete ale comportamentului, însă caracterizează o anumită moralitate, indicând cât de conștient sunt îndeplinite dezideratele morale.

Sentimentele morale și trăirile nu sunt atribuite, de regulă, individului, deoarece numai lui îi sunt proprii asemenea manifestări ca: altruismul, respectul, curajul, iubirea, spiritul de solidaritate, compasiune etc. T. Huszár scria că „sentimentele morale ale oamenilor sunt mijlocite de relațiile morale care iau naștere în societate: sisteme de cerințe și de valori care se realizează în relațiile sociale dintre oameni”¹. Sensibilitatea morală nu ființează în sine, ci se află într-o relație de interdependență atât cu valorile, cât și cu normele, preceptele ori regulile morale.

După ce am conturat obiectul eticii, putem trece la elucidarea esenței moralei (moralității) și rolului ei în societate. În general, nu există vreo opinie în acest sens ce nu poate fi pusă la îndoială.

Este evident că morala reprezintă ceva mai mult decât o totalitate de fapte care trebuie interpretate. Morala evocă nu ceea ce este, ci, mai degrabă, ceea ce trebuie să fie. De aceea, atitudinea adecvată a eticii față de morală nu se limitează la reflectarea și la explicarea ei. Etica trebuie să propună modelul propriu al moralității: filosofii moralei sunt, în acest sens, niște arhitecți care au sarcina de a proiecta noi edificii.

¹ T. Huszár, *op. cit.*, p. 76.

Vom examina cele mai răspândite definiții ale moralei, care sunt destul de larg reprezentate în etică și care s-au consolidat în cultură. Aceste definiții corespund, în mare măsură, viziunilor generale cu privire la morală. În acest sens, morala apare în două ipostaze: a) ca o caracteristică a personalității, o totalitate de calități morale, de virtuți (sinceritate, onestitate, bunătate etc.); b) ca o caracteristică a relațiilor dintre oameni, o totalitate a normelor morale, a cerințelor, poruncilor, regulilor („Să nu mărturisești strâmb împotriva aproapelui tău!”, „Să nu furi!”, „Să nu ucizi!” etc.). În deplin acord cu aceste ipostaze, vom analiza morala prin cele două dimensiuni ale ei: *dimensiunea morală a personalității* și *dimensiunea morală a societății*.

2. Dimensiunea morală a personalității și societății

Morala era concepută, încă din Antichitate, ca măsură a dominării omului asupra propriului *Eu*, un indice al măsurii în care omul este responsabil față de propria persoană, față de ceea ce face. Problema dominării omului asupra propriului *Eu* presupune, înainte de toate, controlul rațiunii asupra pasiunilor. Ea este legată de caracter, de temperament. Dacă am delimita corpul, sufletul și rațiunea omului, atunci am putea afirma că morala reprezintă o caracteristică calitativă a sufletului lui. Când despre un om se spune că el este cu suflet, se are în vedere că el este bun, este gata să ajute la nevoie și, viceversa, când despre un om se zice că-i fără suflet, se presupune că acesta este rău, crunt.

După cum am menționat, viziunea cu privire la morală ca o determinare calitativă a sufletului omenesc a fost fundamentată de Aristotel. Prin suflet, el înțelegea un principiu activ, volitiv și energetic al omului, care se compune din două laturi: rațională și irațională. Totodată, sufletul reprezintă o interacțiune, o întrepătrundere și o sinteză a acestor două laturi. Principiul irațional caracterizează natura individului, forța lui vitală, capacitatea de a se impune pe sine în calitate de ființă unică, empiric-concretă. Aceasta din urmă este în permanență subiectivă, părtinitoare, selectivă. Rațiunea întruchipează capacitatea omului de a judeca despre lume în mod veridic, obiectiv și cumpătat. Procesele iraționale decurg parțial independent de rațiune, dar totodată depind parțial de ea. Ele posedă un loc independent, la nivelul vegetativ, și depind de rațiune în manifestările lor emoționale și afective, în tot ce este legat de plăceri și suferințe.

Afectele umane (pasiunile, dorințele) pot să se realizeze prin mijlocirea sau contrar voinței rațiunii. În primul caz, când pasiunile se află în concordanță cu rațiunea și omul acționează în mod conștient, putem vorbi despre o structură virtuoză, perfectă a sufletului. În cazul al doilea, când pasiunile acționează în mod inconștient și domină individul, putem constata o structură vicioasă, imperfectă a sufletului.

Morala, în acest sens, a reprezentat întotdeauna un factor moderator, fiind mai aproape de ascetism, de capacitatea omului de a se limita pe sine, de a fi în stare, în caz de necesitate, să pună o stavilă în calea dorințelor sale naturale. Este vorba despre o reținere în privința afectelor, pasiunilor ce îl îndeamnă pe om să se iubească pe sine însuși. În toate timpurile și la toate popoarele, morala era asociată cu reținerea, iar printre facultățile morale, pe primul loc erau situate moderarea și curajul, care erau un indice al faptului că omul poate să reziste ficii și pasiunilor trupești, care sunt niște chemări instinctive ale naturii animalice a omului.